

1 mavzu: Aholi geografiyasi va demografiya asoslari fanining obyekti, predmeti, maqsadi va vazifalari.

R E J A:

1. Aholi geografiyasi iqtisodiy geografiyaning muhim tarmog'i ekanligi
2. Aholi geografiyasining o'rganish ob'ekti va predmeti
3. Aholi geografiyasining asosiy yo'nalishlari
4. Aholi geografiyasining vazifalari

1. Aholi geografiyasi iqtisodiy geografiyaning muhim tarmog'i ekanligi

Aholi deganda ma'lum xududda yashayotgan kishilar guruhi tushuniladi. Aholi va uning xo'jalik faoliyati hamma davrlarda geografiya fanining qiziqtirib kelgan. Geografiya fanining tuzilishida iqtisodiy geografiyaning qaror topishi bilan bu masalaga qiziqish ayniqsa kuchaydi. Bu bejiz emas edi. Chunki iqtisodiy geografiyaning vazifasi ishlab chiqaruvchi kuchlarning xududiy joylashish qonuniyatlarini o'rganishdir. Aholi esa, har qanday jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchidir. Jamiyat hayoti uchun zarur bo'lgan barcha boyliklar insonning mehnati natijasida yaratiladi. Ishlab chiqarish jarayonida qatnashayotgan mehnat qurollari, xom ashyo, yoqilg'i va boshqa qo'shimcha materiallar faqat inson qo'li, odam mehnati tufayligina harakatga keltiriladi. Inson mehnati ishlab chiqarish jarayonining eng ilg'or qismidir. Shunday qilib, aholi, birinchi navbatda, ishlab chiqarishning asosiy sub'ektidir. U barcha moddiy boyliklarni yaratuvchi asosiy kuchdir.

2. Aholi geografiyasining o'rganish ob'ekti

Taraqqiyot jarayonida aholining shaxsiy iste'moli bilan birga, aholining o'zini takror barpo qilinadi – kishilarning avlodlari tarbiyalanadi va voyaga yetkaziladi. Shuning uchun ham aholini geografik jihatdan o'rganishida quyidagilarga e'tibor berish zarur:

1. Aholi – ishlab chiqarish sub’ekti, barcha moddiy ne’matlarni ishlab chiqaruvchi.

2. Ishlab chiqarilgan jami ijtimoiy mahsulotlardan ma’lum qismining is’temolchisi.

3. Aholi butun ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonining muhim tarkibiy qismi bo’lib, o’zi ham takror barpo qilinishi zarur.

Aholiga xos bo’lgan ana shunday xususiyatlarni o’rganmay turib, har qanday iqtisodiy-geografik muammoni chuqur tahlil qilish va xal qilish qiyin. Xuddi shunga ko’ra olimlar aholi geografiyasini iqtisodiy geografiyaning bir tarmog’i deb hisoblaydilar. Aholining xududiy joylashuvi xalq xo’jaligining joylashuvi hamda strukturasi bilan bog’liq va aksincha, aholining joylashuvi, o’z navbatida xo’jalikni rivojlantirish hamda joylashtirishga bevosita ta’sir etadi.

Turli mamlakatlar va tumanlar xo’jaligining ixtisosi va rivojlanish darajasiga qarab shu xududlarda aholining faoliyati, turlicha bo’lishi mumkin. Aholi geografiyasi iqtisodiy geografiyaning bir tarmog’i orasida alohida o’rin tutadi. Chunki aholi asosiy ishlab chiqaruvchi kuch va ishlab chiqarilgan mahsulotlarning iste’molchisi sifatida barcha ishlab chiqarish sohalarida faol qatnashadi, iqtisodiy geografiya o’rganadigan barcha xodisa va jarayonlarda o’zi bevosita ishtirok etadi. Binobarin, iqtisodiy geografiyaning barcha boshqa tarmoqlariga muhim o’rin beriladi. Aks holda, tegishli xo’jalik tarmog’i geografiyasining barcha xususiyatlari to’la ochilmay qolishi mumkin. Chunki hozirgi zamon konstruktiv geografiya fanining muhim vazifalaridan biri – tabiiy sharoit, xo’jalik, aholining o’zaro aloqalari hamda turli mamlakatlar va tumanlarda ana shu aloqalar jarayonida vujudga keladigan xududiy dinamik tuzimni o’rganishdan iborat.

Aholi yer sharining turli qismlarida vujudga keladigan ana shunday xududiy dinamik tuzimlarining eng ilg’or tarkibiy qismidir.

Aholi geografiyasi – aholining tarkibi, dinamikasi va joylashuidagi regional farqlarni, bu farqlarni vujudga keltiradigan qonuniyatlarni, aholi punktlarining

xududiy tuzimlarini va ularning rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadi. Aholi geografiyasi, shuningdek, aholining yer shari bo'yicha va ayrim mamlakatlar va tumanlar miqyosidagi harakatini ham o'rganadi.

Tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, jamiyat taraqqiyotining asosiy qonunlari kabilar ana shunday muhim nazariy masalalardir.

Jamiyatning iqtisodiy qonunlarigina turli mamlakatlar xalq xo'jaligining har xil tarixiy davrlarda rivojlanish va xududiy joylashish xususiyatlarini to'g'ri va to'la tushuntirib Bera oladi. Bu esa, o'z navbatida, aholining yuqorida sanab o'tilgan asosiy xususiyatlarini tushunib olishga imkon beradi.

Aholining xududiy joylashish formalari aholi geografiyasining muhim tushunchalaridan biridir. Aholining xududiy joylanish formalari deganda aholining turli aholi manzilgohlarida joylanishigina emas, balki uning butun xudud bo'yicha tarqalishi, xududni o'zlashtirish jarayoni ham tushiniladi. Mana shu muhim jarayon ijtimoiy takror ishlab chiqarishning xududiy formalari bilan belgilanadi. Bu esa aholi geografiyasining muhim qonuniyatidir.

Mana shu holatdan aholi geografiyasi o'rganayotgan voqealarga tarixiy jihatdan yondoshish zarurligi kelib chiqadi. Aholining xududiy taqsimlanishi va joylashuviga tabiiy sharoit ham ta'sir ko'rsatadi. Ammo tabiiy sharoit bilvosita ya'ni ishlab chiqarish orqali ta'sir etadi. Chunki bir xil tabiiy sharoitdan xo'jalik maqsadlarida foydalanishi, binobarin tabiiy sharoitning aholi xududiy joylanishiga ta'siri turli xil ijtimoiy tuzim sharoitida, texnika taraqqiyotining turli darajasida turlicha bo'ladi.

Aholi geografiyasining yana bir tushunchachi – aholini funksional guruhlarga bo'lish ham ishlab chiqarish negizida amalga oshiriladi. Moddiy ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlari sanoat, qishloq xo'jaligi va transportda ishlovchi aholi birinchi funksional guruhni tashkil qiladi. Aholining ikkinchi funksional guruhi tashkil qiladi. Aholining ikkinchi funksional guruhi xizmat doirasida ishlovchilardir. Xizmat doirasiga savdo, maorif va sog'liqni saqlash kabilar kiradi.

Ijtimoiy ishlab chiqarishda ishtirok etmaydiganlar – bolalar, nafaqaxo'rlar, uy bekalari uchinchi guruhni tashkil etadi.

Aholi geografiasining yana bir qonuniyati shundan iboratki, xududning ishlab chiqarish majmuasi qanchilik to'la va tugallangan bo'lsa mahnat resurslaridan shunchalik to'la foydalaniladi, aksincha, ishlab chiqarish bir tomonlama rivojlangan bo'lsa, mehnat resurslaridan foydalanishda katta kamchiliklar sodir bo'lishi mumkin.

Aholining migratsion aloqalari sohasida ham bir qancha qonuniyatlar aniqlangan. Chunonchi aholi ko'chib ketgan tuman bilan ko'chib borib joylashgan tumanning ishlab chiqarish ixtisosi va tabiiy sharoiti o'xshash yoki yaqin bo'lsa, migratsiya muvofiqiyatli chiqadi, agarda bir-biridan keskin farq qilsa, migratsiya yaxshi natija bermaydi. Shuningdek, hamma joyda qishloqlardan shaharlarga bo'lgan migratsion harakat yaxshi natija beradi.

Biz aholi geografiasining faqat ayrim asosiy qonuniyatlari va tushunchalarigagina qisqacha tuxtalib o'tdik. Qo'llanmaning tegishli bo'limlarida bu masalalarni batafsilroq ko'rib chiqamiz.

Aholi geografiasini bir qancha yo'nalishlarga bo'linadi:

1. Aholining tarkibi va uning takror barpo qilinishidagi geografik qarqlar va bu faqrlarning sababini o'rganish.
2. Mehnat resurslarini va ulardan foydalanishdagi geografik farqlarni o'rganish.
3. Aholining xududiy taqsimlanishi va uning harakatini o'rganish.
4. Aholi punkt iva ularning xududiy sistemalarini o'rganish. Aholi geografiasining bu yo'nalishda shaharlarni va qishloq aholi puktlarini alohida o'rganuvchi shaharlar geografiasini va qishloq aholi punktlari geografiasini va qishloq aholi punktlari geografiasini vujudga keladi.
5. Aholining madaniyati va turmush tarzidagi geografik farqlarni va ularning sabablarini o'rganish.

6. Tarixiy aholi geografiyasi. Bu yo'nalish o'lgan tarixiy davrlar aholi geografiyasini o'rganadi va tarixiy geografiyaning bir qismi hisoblanadi.
7. Aholining xaritaga tushirish. Ijtimoiy iqtisodiy tuzum jamiyat hayotining barcha sohalariga, shu jumladan aholining ijtimoiy tarkibiga va mehnatkashlarning hayot sharoitiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Maktablarda o'lkashunoslik ishlarini yanada yaxshi yo'lga qo'yishda aholi geografiyasi, ayniqsa, yaxshi xizmat qila oladi. O'quvchilar yashayotgan qishloq yoki tumanni, qo'shni qishloqlarni yoki tumanlarni ularning vujudga kelishi va rivojlanishi, aholining tashkil topishi, uning milliy tarkibi va mehnat malakalari hamda boshqa tomonlarini o'quvchilar geografiya o'quvchisi rahbarligida o'rganishlari mumkin.

“Aholi geografiyasi” oldida bir qancha muhim vazifalar turadi:

Birinchi, mamlakatimiz aholisi va chet mamlakatlar aholisi haqida, ularning soni va o'sishi, xududiy joylashuvi, xalqlar geografiyasi, turli mamlakatlarda sharoitga qarab shaharlarning rivojlanish muammolari va boshqalar. Ma'lumotlar bilan keng kitobxonlar ommasini va shuningdek bevosita amaliy maqsadlar uchun qiziquvchi tashkilotlarni ta'minlaydi.

Xalqimizning madaniy talablarini va tegishli rejalashtiruvchi organlar extiyojini mamlakatimiz yoki chet davlatlar aholisi geografiyasi bo'yicha maxsus kitoblar yozish, darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy ommabop kitoblar va risolalar yozish, ayrim mamlakatlar va tumanlarga bag'ishlangan geografik asarlarning aholiga bag'ishlangan maxsus boblarini yozish yo'li bilan qondirish mumkin.

Ikkinchi muhim vazifa aholi geografiyasining nazariy masalalarini ustida ishlashni davom ettirish.

Uchinchi vazifa – aholi geografisining bevosita amaliy vazifalarni hal qilishga qaratilgan tadqiqot ishlarini kuchaytirish. Mamlakatimiz butun xududi bo'yicha aniqsa qishloq aholi punktlarida maktab, savdo korxonalar, madaniyat muassasalari, shaharlar va ularning rejasi rejalashtirish, mehnat resurslaridan mumkin qadar to'la va oqilona foydalanish masalalarini hal qilish ishiga va bu bilan

shahar bilan qishloq o'rtasidagi tafovutlarni sekin-asta tugatib borish kabi muammolarni xal qilishda aholi geografiyasi o'z munosib xissasini qo'shib kelmoqda.

TAYANCH IBORALAR

Aholi, aholi geografiyasi, aholi tarkibi, aholining xududiy joylashishi, aholining migratsiyasi, aholining tarkibi, aholining takror barpo bo'lishi, aholi punkti, shaharlar geografiyasi, qishloq aholi punktlari.

Nazorat va mulohaza uchun savollar:

1. Aholi deganda nimani tushunasiz?
2. Iqtisodiy geografiyaning vazifa nima?
3. Aholini geografik jihatdan o'rganilishida qaysi jihatlarga e'tibor berish zarur?
4. Aholi geografiyasi nimani o'rganadi?
5. Aholining hududiy joylashishi formalari deganda nimani tushunasiz?
6. Aholini birinchi funksional guruhini kimlar tashkil qiladi?
7. Migratsiya qanday amalga oshirilsa, muvoffaqiyatli chiqadi?
8. Tarixiy aholi geografiyasi nimani o'rganadi?
9. Maktablarda o'lkashunoslik ishlari qanday amalga oshiriladi?
10. Aholi geografiyasining vazifalari nimalardan iborat?

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Anoxin A.A., Jitin D.V. Geografiya naseleniya s osnovami demografii: Uchebnoe posobie. – SPb. Izd-vo SPbGU, 2013. – 307 s.
2. Abduraxmanov Q.X., va boshqalar. Demografiya. Darslik. - T.: «Fan va texnologiya», 2014.-368 b.
3. Bo'rieva M.R., Tojjeva Z.N., Zokirov S.S. Aholi geografiyasi va demografiya asoslari. – T.: Tafakkur, 2011. – 159 b.
4. Корылов V.A. Geografiya naseleniya. Uchebnoe posobie. – M.: 1999. – 124 s.

Qo‘shimcha adabiyotlar

5. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida xavssizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -Toshkent, 1997.
6. O‘zbekiston Davlat Statistika Departamentining 2010 yilga qadar chop etilgan respublika aholisining soni tabiiy o‘ssishi, migratsiyasi va ijtimoiy taraqqiyotiga oid statistik yilnomalar.
7. O‘zbekistonda 1987, 1926, 1939, 1959,1970,1979, va 1989 yillarda o‘tkazilgan aholi ro‘yxati ma‘lumotlari.
8. Abdalova Z.T., Tojjeva Z.N.Iqtisodiy geografiya. O‘quv qo‘llanma. – T.: «IQTISOD-MOLIYA», - 2013. 212 bet.
9. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O‘quv qollanma. - T.: Noshir nashriyoti. – 2011.
10. Ata-Mirzaev O.B. Narodonaselenie Uzbekistana. – T., 2009.
11. Axmedov E. O‘zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. – T., 2002.
12. Bo‘rieva M.R., Tojjeva Z.N. Aholi geografiyasi. Ma‘ruzalar matni. – T., 2000.
13. Bo‘rieva M.R., Egamova D.N. Dunyo aholisi: Rivojlanish jarayonlari (o‘quv qo‘llanma). – T.: Fan, 2008. – 156 b.
14. Bo‘rieva M. R. O‘zbekistonda oila demografiyasi. – T.,Universitet, 1997.-157 b.
15. Narodonaselenie. Ensiklopedicheskiy slovar. – M., 1994.
16. Ubaydullaeva R.A., Ata-Mirzaev O.B., Umarova N.O. O‘zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi (ilmiy-o‘quv qo‘llanma). – T., 2006.
17. Simagin Yu.A. Territorialnaya organizatsiya naseleniya. – M.: Izdatelsko-torgovaya korporatsiya “Dashkov i K”, 2004. – 244 s.
18. Soliev A.S., Bo‘rieva M.R va boshqalar. Qishloq joylar demografiyasi. – T., 2005. - 140 b.
19. Tojjeva Z.N. O‘zbekiston aholisi: o‘ssishi va joylanishi (Monografiya). – T.: «Fan va texnologiya», 2010. – 276 b.
20. Tojjeva Z.N. Statistikaning umumiy nazariyasi. – T., 2000.-58 b.
21. Tojjeva Z.N. Iqtisodiy va demografik statistika. – T., 2002.-160 b.

22. Soliev A., Nazarov M. O‘zbekiston qishloqlari (Qishloq joylar geografiyasi). –T.: 2009.
23. 2014 World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau.
24. “Aholi geografiyasi” fanidan o‘quv-uslubiy majmua.- 2013.
25. O‘zMU ichki tarmog‘i.

Elektron manbalar:

1. <http://www.demoscope.ru>.
2. <http://www.dmo.econ.msu.ru>.
3. <http://www.undp.org/popin/popin.html>.
4. <http://www.demography.narod.ru>
5. <http://stat.uz>.
6. <http://ziyo.net>